

А.О. Довгань,
кандидат філософських наук, доцент
(Тернопільський технічний університет ім. І. Пулюя)

ТЕРОРИЗМ ЯК ІРРАЦІОНАЛЬНА ФОРМА ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМІЗМУ

Соціальний оптимізм як поліваріантна за своїм змістом рушійна сила людської діяльності містить у собі раціональні та ірраціональні начала. Різновидом ірраціонального, що набуває при відповідних соціальних умовах асоціального змісту, виступає тероризм.

Серед різноманітних тем і проблем соціально-філософського дискурсу XIX-XXI століть не останнє місце займає дихотомія "соціальний оптимізм–соціальний песимізм". Оптимізм і песимізм як дві світоглядні парадигми людського буття, наповнюючись при відповідних обставинах конкретно-історичним змістом, набувають з позицій загальнолюдських цінностей позитивних або негативних ознак. У гносеологічному плані така дихотомічність сутнісних сил людини не викликала поглиблених філософських дискурсів і тому не була самостійним об'єктом філософських досліджень. Проте онтологічний аспект песимізму та оптимізму зумовлює зосереджувати увагу не тільки на смислових значеннях їх суб'єктивного прояву. Онтологічним підґрунтям оптимізму є розвиток, прогрес соціальної реальності. А суб'єктивно оптимізм ґрунтується на знаннях, переконаннях і вірі, що цей прогрес збігається з сенсом-метою життя людини. У своєму суб'єктивному прояві оптимізм є консолідаційною силою функціонування раціональних та ірраціональних начал. Соціальний оптимізм ґрунтується і на раціональних, і на ірраціональних засадах. Ми розглянемо таку злободенну сьогодні форму ірраціонального оптимізму як тероризм і спробуємо з'ясувати його асоціальну спрямованість.

Ірраціональне як духовний феномен був і залишається об'єктом аналізу, причому історія розвитку філософського знання фіксує різні уявлення про природу ірраціонального (А. Бергсон, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, І. Кант, С. К'ркегор, А. Шопенгауер, Б. Паскаль та інші). Як стверджує сучасний український філософ В. Ільїн, ірраціональне виявляє себе в двох аспектах: в першому – ірраціональне є таким, що цілком може бути раціоналізоване; в другому – ірраціональне визначається "в його абсолютному значенні як ірраціональне саме по собі, як таке, що в принципі ніколи і ніким пізнане бути не може" [1: 11].

Ірраціональне як гносеологічний феномен екстраполюється на соціальну дійсність. Причому ірраціональне виступає однією з рис не тільки пізнання соціальної діяльності, але й формою прояву, реалізації буття людини. Ірраціональне поряд з раціональним є органічною стороною людської життєдіяльності. Інстинкт, інтуїція, емоції, афекти, віра є тими ірраціональними сутнісними силами людини, що наповнюють соціальний оптимізм змістом, який не може бути повністю витіснений раціональними елементами буття. Звідси випливає необхідність, по-перше, усвідомити цю особливість соціальності як наявну; по-друге, гуманізувати ірраціональне в людині.

Ірраціональне є "річ-в-собі", сутність якої являється нам у формах, заданих самою соціальною реальністю. Ірраціональне є фантом, який логічно осмислити неможливо, тому що існує воно лише в тих формах, які виробляє раціоналізована сутність життєдіяльності людини. Як стверджує Б. Рассел, ірраціональність буття була відома вже раннім піфагорійцям у формі квадратного кореня із 2 [2: 185]. Існують різні види ірраціонального, серед яких, на думку Ж. Гурвіча, існує ще один вид ірраціональності, який виступає для всіх як кордон, "межа логоса". Тобто те, що людині одного типу уявляється як звичне існування, може бути неприйнятне більшістю інших людей. Ірраціональність може набувати такого соціального змісту, який стає загрозою для існування самого людства і підриває онтологію суспільного буття, гіперболізує і деформує до девіантного стану соціальний оптимізм особи, соціальної групи і врешті-решт суспільства в цілому як самості. Саме з таких критеріїв можна оцінювати сучасний тероризм, який виступає останнім підґрунтям того, що існує за межею встановленого суспільством смислу життя людини. Парадокс ірраціоналізму полягає в тому, що він намагається утверджувати себе в соціальній дійсності за допомогою раціональних засобів, а тому "чистих" ірраціоналістів немає. Зокрема, такими формами ірраціоналізму є моральний релятивізм та нігілізм, що стали в ХХІ ст. засобами виправдання тероризму. До ірраціональних форм можна віднести також випадково-масові явища в суспільстві, які досить вдало описані в психології мас Г. Лебона [3: 154, 179-180].

Ми не ставимо за мету фронтальне обговорення всіх соціальних позицій тероризму, але при обраному предметі статті не можна уникнути теми про провідні соціальні установки тероризму. Тероризм на поверхні – яскравий індивідуалізм, асоціальна доктрина, в якій повністю ігнорується все звичне суспільне життя. Терористи – це ті, хто виключає себе із повсякденного суспільства і способу життя та влаштовує деякий надзвичайно особливий тип існування, за яким покидають реальний світ, щоб створити новий, містичний соціум, який з'єднує їх узами молитви і відданості Всевишньому.

Подібне поняття містичного соціуму імпліцитно існує і в православній аскетичності. Проте православний аскетизм не вдається до крайніх, причому антиморальних та агресивних способів єднання з божественним. А цей шлях реалізації терористами свого сутнісного призначення, яким вони вважають актуальне злиття з Аллахом через самознищення та знищення іновірців, є ілюзорним. З іншого боку, він існує лише для обраних (чи призначених), тих, хто виключає себе зі звичного способу життя і влаштовує надзвичайно особливий спосіб буття.

Свідомість таких індивідів набуває специфічної дуалістичної структури, в якій внутрішній шар зберігає молитву як дію, а зовнішній шар зазвичай забезпечує повсякденне, нічим не примітне життя в суспільстві. Іншими словами, участь у соціальному житті ще не означає внутрішнього, сутнісного включення терориста в суспільно-значимі форми буття і може бути чисто формальною, зовнішньою, "зряшною".

Заради об'єктивності слід зазначити, що рудименти суспільного, вірніше, "колективного" життя були навіть у суворох християнських схимників, але відношення у таких аскетів було суто формальним, безучасним та пасивним. На відміну від них, терористам притаманна активна асоціальна форма ставлення до навколишнього середовища. Вони проживають начебто у двох світах, один з яких демонструє крайнє соціоненависництво.

Доречно нагадати, що православне християнство ніколи не задовольнялося процесом особистого спасіння індивідуальної душі, а завжди займалося спасінням усіх. Тобто в християнстві існує так званий духовний колективізм, який ще Ф. Достоевський виразив думкою: "Всі відповідають за всіх". Така сутність християнського оптимізму. Правда, останній також за відповідних обставин перероджується в абсолютизований потяг до соціальної перебудови, тобто у фанатизм революційний. І це дійсно так, якщо взяти за критерій соціально значимих дій людини саме життя, життя як самоцінність. У такому ракурсі аналізу терористичні акції, які стали масовим соціальним явищем і способом конструювання нових форм цієї реальності, і є тією самою ірраціональною реальністю буття.

У той же час самі дії учасників терористичних акцій можуть бути проінтерпретовані як цілком раціональні при ірраціональності самої мети практичних дій. Така ірраціональна за проявом форма соціального оптимізму наштовхується на протидію інших, раціональних за технологією втілення ірраціональних замислів, наповнених історичним оптимізмом. Відбувається зіткнення різних соціокультурних типів оптимізму, які проявляються через соціальні технології. Саме тут ми можемо побачити глибоку різницю типів духовності релігійного оптимізму християнського та ісламського і їх асоціальних форм не тільки мислення, а й реальних вчинків як проявів ірраціональності. Тому пряме протиставлення західної культури як раціональної, яке ми інколи зустрічаємо в міркуваннях, на протигагу начебто ірраціональній східній, є, щонайменше, інтелектуальним невіглаством.

Складність ситуації з тероризмом полягає в тому, що в сучасних умовах порушена не тільки ієрархія перших життєвих потреб людини (в самозбереженні, стабільності, безпеці, свободі від страху, потребі продовження роду). Асоціалізація таких потреб веде до зміни функцій соціальних інститутів, які повинні ці потреби формувати.

Загальноприйнятою є точка зору, згідно з якою ірраціональне в соціальному сприймається як руйнівне, во-роже у відношенні до "свого", "нашого" способу життя. Тому поділ соціокультурних систем на раціональні та ірраціональні за ідеологічною ознакою, на нашу думку, є також обмеженим. Насправді ірраціональність притаманна різним соціокультурним системам, а не якійсь одній, обраній (чи названій) такою. Будь-яка соціокультурна система ірраціональна по-своєму і для свого конкретного історичного часу. І в той же час жодна з них не демонструє абсолютної ірраціональності тих дій та рішень, через які й проявляється ця ірраціональність. Інакше бути не може і не буває. Тобто якщо брати до уваги відносність раціонального та ірраціонального, то будь-який вид ірраціонального, навіть магія, може бути раціоналізований. Для первісних людей магічність сприйняття світу мала раціональний зміст тому, що відповідала рівню доцільності того часу. Оцінка й визначення ірраціональних аспектів соціуму суттєво залежить від того, в контексті яких критеріїв ведеться такий пошук. Нами здійснена спроба через загальнолюдські цінності визначити зміст ірраціональності такої форми соціального оптимізму, як тероризм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільїн В. Містика духовного: імперативи ірраціонального в раціональному // Філософська думка. – 2004. – №12. – С. 3-14.
2. Расел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю.Лісняка, П.Тарашука. – К.: Основа, 1995. – 795 с.
3. Современная западная социология. Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
4. Кант И. Критика чистого разума / В кн. Кант И. Сочинения в шести томах. Том 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с.
5. Хоружий С.С. Владимир Соловьев и мистико-аскетическая традиция Православия // Богословские труды. Сборник тридцать третий. Изд-во Московской патриархии. Русская православная церковь. – М., 1997. – С. 233-245.

Матеріал надійшов до редакції 22.10.2004 р.

Довгань А.А. Тероризм как иррациональная форма проявления социального оптимизма.

Социальный оптимизм как поливариантная по своему содержанию движущая сила человеческой деятельности содержит в себе рациональные и иррациональные начала. Иррациональной формой проявления социального оптимизма выступает терроризм.

Dovhan A.A. Terrorism As an Irrational Form of the Display of Social Optimism

Social optimism as a polyalternative motive power of human activity comprises rational and irrational elements.

Terrorism projects an irrational form of the display of social optimism.